

Middel nederlandse letterkunde als literair erfgoed

Cursus n.a.v. *Stemmen op schrift* van Frits van Oostrom

Auteur: Prof.dr. J. (Jaap) van Marle

Inhoudsopgave

Leerdoelen	2
Inleiding	2
Literair erfgoed.....	3
<i>Stemmen op schrift</i> : opbouw	5
De verankering in de huidige tijd	6
Zelftoets.....	10
Uitwerkingen zelftoets	11

Leerdoelen

LEERDOELEN van de cursus zijn:

- (1) een eerste kennismaking met *Stemmen op Schrift* van Frits van Oostrom,
- (2) inzicht krijgen in de door de auteur gekozen uitgangspunten, met name zijn visie op historische teksten als literair erfgoed,
- (3) inzicht krijgen in de manier waarop Van Oostrom deze benadering concretiseert.

Inleiding

Stemmen op schrift van de hand van Frits van Oostrom is deel één van een nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis, genaamd *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*. Gedurende de laatste honderdvijftig jaar is al zes maal eerder gepoogd de Middelnederlandse letterkunde in een synthetiserende literatuurgeschiedenis samen te vatten. Van Oostroms *Stemmen op schrift* is dus de zevende poging.

Wat deze verschillende pogingen om tot een synthese te komen duidelijk maken, is dat het resultaat zéér verschillend kan zijn. *Stemmen op schrift* is boven alles een literatuurgeschiedenis van ‘het grote verhaal’ (p. 18), het is, zoals de schrijver zelf ook benadrukt, veel meer een leesboek dan een naslagwerk (p. 23). In die zin staat het in schril contrast tot bijvoorbeeld J. te Winkels klassieke *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* uit 1922 dat primair een naslagwerk is waarin de ‘harde feiten’ inzake de Nederlandse letterkunde zo compleet mogelijk zijn opgesomd.

ZIE OOK: www.literatuurgeschiedenis.nl (Frits van Oostrom maakt deel uit van de redactie van deze website)

Literair erfgoed

OPDRACHT 1: Lees de ‘Overture’ (p. 11-24, en in het bijzonder 21-24)

Maar ook ‘het grote verhaal’ van de, in dit geval Middelnederlandse, letterkunde kan om verschillende redenen zijn geschreven en het kan op verschillende manieren worden verteld. In het belangrijke openingshoofdstuk van *Stemmen op schrift*, getiteld ‘Overture’, vermeldt Van Oostrom dat hij bij het schrijven werd geleid door twee motieven. Allereerst natuurlijk door een wetenschappelijke drijfveer: de noodzaak om eens in de zoveel tijd tot een systematische ordening te komen van al datgene wat er tot dan toe bekend is. Daarnaast, en de auteur benadrukt dat dit motief voor hem even belangrijk is als het eerste, de culturele drijfveer. En zo komen we via *Stemmen op schrift* bij een thema dat de laatste jaren wel zeer in de belangstelling staat, we betreden hier het terrein van het CULTUREEL ERFGOED. Naar het oordeel van Van Oostrom vertegenwoordigt “onze oude literatuur” namelijk iets wat “voortleven verdient” (p. 22). Zie het volgende citaat uit *Stemmen op schrift* waarin deze gedachte expliciet wordt uitgewerkt:

In *Stemmen op schrift* klinkt in dit opzicht ook iets door van een sos. Wij zijn weliswaar zeker niet de redder, maar wel de hoeder van dit patrimonium. In de vorm van literatuurgeschiedenis geeft een cultuur zich rekenschap van haar literaire verleden, en werpt daarmee een reddingsboei naar teksten die anders gemakkelijk verdrinken in vergetelheid. ‘Onvergankelijk’ is in dit verband namelijk gemakkelijker beweerd dan bereikt. Voor werkelijk voortleven is meer vereist dan dat de oude manuscripten veilig en op temperatuur worden geconserveerd, en dat de grote namen figureren in een canon die op school wordt overhoord. Om het literaire verleden levend te houden is het essentieel dat wij het gesprek ermee blijven koesteren – en dat niet alleen uit een morele verplichting jegens erflaters. Dit boek wortelt althans in de overtuiging dat oude literatuur het waard is ons ermee te blijven verstaan, en dat zoiets – naast tal van andere, soms dringender zaken – zelfs goed is voor de kwaliteit van onze cultuur. Die laatste heeft recentelijk de vitale waarde van diversiteit ontdekt; zo’n diversiteit heeft ook een diachrone dimensie.

(*Stemmen op schrift*, 22-23)

Doel van het boek is om te voorkomen dat de waardevolle teksten uit het verleden uit ons cultureel geheugen verdwijnen. Zowel wetenschappelijk als cultureel zou dit volgens Van Oostrom een verlies betekenen en *Stemmen op schrift* is geschreven om dit potentiële verlies voor de tijd van nu te illustreren. De dialoog met het verleden waarin deze benadering resulteert, komt niet alleen voort uit liefde voor de tijd van toen, maar wordt ook ingegeven door de idee dat de middeleeuwse literatuur ook de hedendaagse lezer “reflecties biedt die in de beste en actuele zin des woords te denken geven” (p. 23). Voorbeelden van dit laatste zijn naar het oordeel van Van Oostrom de Arabische wortels van de vroegste Europese poëzie, het grote vrouwelijke aandeel in de cultuur, de hang naar kennis zoals die op de achtergrond een rol speelt in de *Brandaan*, de manier waarop Reynaert zijn publiek confronteert met de zwarte kanten in zichzelf, etc.

Kortom, essentieel in Van Oostroms benadering is de overtuiging dat de middeleeuwse literatuur ook de lezer van nu nog iets te bieden heeft. Om die reden moeten we met deze literatuur in gesprek blijven en het is die overtuiging die aan het feit ten grondslag ligt dat *Stemmen op schrift* vooral een leesboek voor een hedendaags publiek is.

OPDRACHT 2: Herlees ‘De tweede stem’ (p. 19-21)

Kenmerkend voor *Stemmen op schrift* is ook de in verhouding ruime aandacht voor vakgenoten, zowel uit een recent als veel vroeger verleden. Ook dit hangt samen met de erfgoedbenadering van de schrijver. Het is immers vooral binnen een dergelijke optiek dat de “melodie van onze eeuwenlange omgang met dit erfgoed” (p. 19) een natuurlijke plaats krijgt. Hoe ging men in andere tijden met het literaire erfgoed om? Wat waren de oogmerken van onze voorgangers? Dat zijn vragen die veel meer passen in een boek dat ‘het grote verhaal’ wil vertellen dan in een naslagwerk waarin zo veel mogelijk alle bekende feiten op een rijtje zijn gezet. En zo lezen we niet alleen over hoe Justus Lipsius in 1591 het handschrift met de *Wachtendonckse psalmen* onder ogen kreeg, maar ook hoe Willem de Vreese (1869-1938) met een gigantische camera in mahoniehouten kist Europa afreisde om onbekende Middelnederlandse bronnen vast te leggen, en ook – als grappig terzijde – over de teleurstelling die de filoloog én vrijetijdszeiler W.P. Gerritsen heeft ervaren bij het lezen van een passage in de *Brandaan* waarin wordt vermeld dat *Brandaan* zijn schip op volle zee laat stilleggen om zijn logboek bij te werken (p. 190).

OPDRACHT 3: bekijk het videofragment waarin Frits van Oostrom een beschouwing geeft n.a.v. *Karel ende Elegast*.

Stemmen op schrift: opbouw

ZIE OOK: www.stemmenopschrift.nl

Na de inleiding ('Ouverture') komt in hoofdstuk 1 ('Wereld in losse woorden') als het ware de voorgeschiedenis van de Middelnederlandse letterkunde aan bod. Zo lezen we onder meer over Nederlandse woorden in Latijnse teksten, het beroemde gedichtje *Hebban olla vogala nestas hagunnan*, de Oudfriese rechtsteksten, en de overgeleverde fragmenten van het *Nevelingenlied* en *Vanden bere Wisselau*.

In hoofdstuk 2 ('Veldekes Umwelt') staat de vroegste Nederlandse literatuur centraal, namelijk die uit de streek van Maas en Nederrijn. Hierin gaat het uiteraard om Heinric van Veldeke, maar ook de *Reis van Sint-Brandaan* krijgt hier een plaats. Ook gaat Van Oostrom in op het pikante (maar cultuurwetenschappelijk ook intrigerende) gegeven dat Veldeke zowel door Nederlandse als Duitse letterkundigen is 'geclaimd'.

Hoofdstuk 3 ('Het grote verhaal') handelt over de ridderepiek. Deze literatuur is niet alleen van een latere datum dan die uit hoofdstuk 2, maar de ridderepiek is ook afkomstig uit een andere streek, namelijk Vlaanderen en Brabant.

In hoofdstuk 4 ('Missie en mystiek') behandelt Van Oostrom de religieuze literatuur. Hier komen niet alleen bijbelepiek, heiligenlevens en bijbelvertalingen aan bod, maar in dit hoofdstuk is ook ruim aandacht voor de mystieke literatuur en is een speciaal sub-hoofdstuk ingeruimd voor 'schrijvende vrouwen' (met bijzondere aandacht voor Hadewijch).

Hoofdstuk 5 ('Willem en Jacob') is volledig gewijd aan het zo populaire *Vanden vos Reynaerde*, geschreven door Willem en aan Jacob van Maerlant, schrijver van een gigantisch en ook nog gevarieerd – maar desondanks weinig populair – oeuvre. Van Oostrom plaatst het accent hier anders dan veel van zijn voorgangers hebben gedaan en beziet hem veel

positiever: “Europees gezien was het niet alleen uitzonderlijk veel wat Maerlant schreef, maar tevens uitgesproken vroeg” (p. 545) en hij noemt hem dan ook ‘Europees pionier’.

De verankering in de huidige tijd

Zoals gezegd, Van Oostrom vertelt het verhaal van de vroege Middelnederlandse letterkunde voor het geïnteresseerde publiek *van nu*, en zeker niet alleen voor vakgenoten. Zelf heeft hij het getypeerd als een “exercitie in het niemandsland tussen essay en encyclopedie” (p. 24), en Van Oostrom heeft met het staaltje “creatieve non-fictie” dat hij heeft afgeleverd veel lof geogst. Daarbij komt dat Van Oostrom een begenadigd stilist is¹, hetgeen een recensent ertoe gebracht heeft *Stemmen op schrift* te typeren als “literatuur over literatuur”².

Als gezegd, centraal in *Stemmen of schrift* is Van Oostroms poging om het literaire erfgoed dat hij behandelt in de huidige tijd te verankeren. Een recensent van *Stemmen op schrift* heeft dit als volgt uitgedrukt: “In zijn boek laat hij het verleden niet alleen voor zich zelf spreken, maar wijst hij ook, nooit nadrukkelijk, maar telkens speels en uitdagend, op de verhouding van dat erfgoed tot het heden”³.

Op welke wijze verankert Van Oostrom het literaire erfgoed uit de middeleeuwen in de huidige tijd? Vanuit cultuurwetenschappelijk oogpunt is dit een belangwekkende vraag waar in deze cursus nadrukkelijk bij wordt stilgestaan. Ter illustratie een greep uit de door Van Oostrom benutte procedés om zijn verhaal te actualiseren en de moderne lezer bij de stof te betrekken om zo de dialoog met het verleden te voeren. Erfgoed representeert immers per definitie geen statisch, historisch, ‘dood’ gegeven, maar erfgoed ‘doe je’. Omgang met erfgoed veronderstelt een actieve rol van (in dit geval) de hedendaagse lezer, met als doel de kwalitatieve verbetering van onze hedendaagse cultuur door omgang met iets uit het verleden.

OPDRACHT 4: Lees hoofdstuk 1 ‘Wereld in losse woorden’ (p. 25-115)

---

¹ Met zijn eerdere *Maerlants wereld* verwierf Van Oostrom de AKO Literatuurprijs 1996, terwijl *Stemmen op schrift* in 2006 voor deze prijs werd genomineerd.

² Herman Pleij in *Vrij Nederland*.

³ In de bespreking van *Stemmen op schrift* door Herman Brinkman in *De Groene Amsterdammer*.

In het hoofdstuk ‘Wereld in losse woorden’ kan een aantal passages worden aangewezen die duidelijk maken hoe Van Oostrom het verleden met het heden tracht te verbinden. Hieronder volgt een aantal voorbeelden:

Voorbeeld 1

Het hoofdstuk heeft een hedendaags motto, namelijk een gedicht van A. Roland Holst uit *Een winter aan zee* (1937):

Uit welk oud vergeetboek
vlagen thans de heilswaarden
boven ons tot een vloek?
Wat woei die bladen open
opdat wij dit aanhoorden?

Voorbeeld 2

Ook in de tekst gebruikt Van Oostrom met enige regelmaat literaire verwijzingen, bijvoorbeeld op p. 34 waar over de monniken van de abdij Egmond wordt opgemerkt dat zij hun annalen bijhielden “als ‘een accountant, scherp en strikt’ (om met Achterberg te spreken)”.

Voorbeeld 3

Van Oostrom last met enige regelmaat grappige passages in die beogen een verband tussen het verleden en het heden te leggen. Hierboven kwam al de teleurstelling van W.P. Gerritsen bij het lezen van de Brandaan ter sprake, maar er is meer. In het hoofdstuk ‘Wereld in losse woorden’, het is veelvuldig door de recensenten gesignaleerd (en positief gewaardeerd), is er veel belangstelling voor de taal. In de periode die *Stemmen op schrift* beslaat, zien we het Nederlands als cultuurtaal als het ware ‘opkomen’, een cultuurwetenschappelijke ontwikkeling van de eerste orde. Van Oostrom begint hoofdstuk 1 met een uitleg van de talige situatie van die periode en in dit verband komt hij ook te spreken over het Oudnederlands (d.i. het Nederlands van vóór 1200; van 1200 tot 1500 spreekt men van Middelnederlands). Via de

studie van dit Oudnederlands (“Het allervroegste Nederlands is inderdaad omvangrijk en complex genoeg om specialisten levenslang bezig te houden, en de ‘oudneerlandistiek’ heeft inmiddels haar eigen congressen”, p. 26) wordt verder het volgende grapje gemaakt, typisch bedoeld om de aandacht van de hedendaagse (niet-specialistische) lezer te vangen en te behouden: “Ging het in de letteren zoals in de geneeskunde, dan waren voor het Oudnederlands allang bijzondere leerstoelen ingesteld” (p. 26).

Voorbeeld 4

Soms last Van Oostrom, bij wijze van een terzijde, relevante, hedendaagse informatie in. In een passage waarin hij handelt over het toevoegen van losse woorden uit de volkstaal aan in het Latijn gestelde teksten lezen we, bij wijze van een actuele gedachtesprong, het volgende: “Het schijnt overigens dat het Vaticaan nog steeds een speciaal bureau heeft dat belast is met de fabricage van Latijnse termen voor moderne begrippen. Naar verluidt vergadert het, vijf man sterk, iedere donderdag en bedenkt dan neologismen als *vesticula balnearis Bikiniana* voor een bepaald type badkleding en *placenta compressa* voor pizza.” (p. 50) Als zodanig misschien niet direct relevant, maar actualiserende intermezzo’s als deze leggen wel een direct verband met het verleden waarover Van Oostrom nu juist had vermeld (p. 49) dat de volkstaal voor sommige zaken woorden had die ontbraken in het Latijn van de monniken.

Voorbeeld 5

Wat in verhouding veel aandacht heeft getrokken, is Van Oostroms neiging om soms harde waardeoordelen te vellen over de door hem besproken teksten. Immers, hier rijst natuurlijk direct de vraag op grond waarvan deze oordelen precies zijn gebaseerd en hoe gerechtvaardigd die oordelen eigenlijk zijn⁴. In dit verband is deze laatste kwestie niet relevant, daar het hier alleen gaat over hoe Van Oostrom de dialoog met het literaire erfgoed vorm geeft. En cruciaal in dit verband is natuurlijk dat deze harde oordelen worden geveld door een hedendaags lezer (Van Oostrom) voor het lezerspubliek van *Stemmen op schrift*. Een voorbeeld. Bij het Nevelingenlied, de enige bekende rechtstreekse vertaling van het Nibelungenlied, vermeldt Van Oostrom dat hier “het beeld [is] gerezen dat hier archaïsche stof is vermalen tot late, smakeloze epische eenheidworst in christelijke saus” (p. 82), een

---

⁴ Zie bijvoorbeeld de bespreking van Herman Pleij.

typering die de voorgangers van Van Oostrom niet zo snel uit hun pen zouden hebben laten vloeien⁵.

Het bovenstaande was slechts een greep uit de manieren waarop Van Oostrom de beoefening van de Middelnederlandse letterkunde in het heden verankert: het illustreert zijn poging om de beoefening van de historische letterkunde vorm te geven als dialoog met het verleden, als een activiteit die er toe doet.

OPDRACHT 5: bekijk het videofragment waarin Frits van Oostrom een beschouwing geeft n.a.v. *Karel ende Elegast* opnieuw en ga voor u zelf na hoe Van Oostrom hier de ‘dialoog met het verleden’ invult.

---

⁵ Op dit punt heeft Pleij nogal wat kritiek op *Stemmen op schrift*. Toch rijst de vraag of Pleijs formulering “Toch is het soms moeilijk te verteren dat de Nevelingen, Vanden bere Wisselau en vooral de Lundse liederen zo snerend en gekscherend van het podium verwijderd worden” wel recht doet aan Van Oostroms feitelijke teksten. Wie de desbetreffende passages uit *Stemmen op schrift* erop naleest, zal zien dat die in de regel een stuk genuanceerder uitpakken dan Pleij suggereert. Dit alles neemt niet weg dat Van Oostrom met enige regelmaat waardeoordelen uitsprekt over de door hem behandelde teksten.

Zelftoets

Met de volgende opdrachten kunt u toetsen of u de stof uit deze cursus beheerst. De uitwerkingen zijn op de volgende pagina opgenomen.

OPDRACHT A

Herlees het eerste deel van ‘Poëzie als pennenproef’ (p. 93-97) en zoek de grappige passage door middel waarvan Van Oostrom de huidige lezer tracht te boeien.

OPDRACHT B

Herlees de paragraaf ‘Oudnederlands als zijsprong’ (p. 46 – 51) en probeer hier het actualiserende intermezzo te vinden.

OPDRACHT C

Herlees ‘Beer met een missie’ (p. 83-87) en zoek de door Van Oostrom gegeven oordelen.

Uitwerkingen zelftoets

Opdracht A

In de tekst is al aangegeven dat Van Oostrom veel aandacht besteedt aan de vakgenoten. Soms maakt hij ook gemakkelijke toespelingen op de binnen de vakbeoefening bestaande tradities. Zo lezen we bij het fameuze *Hebban olla vogala nestas hagunnan*: “Wat zouden de negentiende-eeuwse aartsvaders der literatuurgeschiedenis niet hebben geglommen van nationaal gevoel bij dit oeroude versje!” (p. 96). De toespeling op de vakbeoefening spitst zich hier toe op het feit dat in de 19^e eeuw nationalistische gevoelens een duidelijke drijfveer waren bij de bestudering van de oudere letterkunde.

Opdracht B

Actualiserende intermezzo's vindt men in *Stemmen op schrift* van allerlei soort en omvang. Wat te denken van de volgende passage over de naamkunde, als afterthought bij Van Oostroms beschouwing over het voorkomen van Nederlandse eigennamen (namen van personen en plaatsen) in Latijnse documenten? En ook hier ontbreekt de literaire verwijzing niet, dit keer wordt verwezen William Blake's *Auguries of Innocence*.

“Het illustreert de bredere betekenis van naamkunde als een historische discipline. Niet in de laatste plaats door *Het Bureau* van J.J. Voskuil heeft deze tak van wetenschap vandaag de dag een stoffig imago: Prikkebeen verkleefd aan schoenendozen vol systeemkaartjes (zoals ze ook daadwerkelijk worden bewaard op het Meertens Instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, of in de grote collectie van wijlen dr. Maurits Gysseling, die berust op de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent). Maar niet voor niets belijdt Voskuil tevens zijn onverholven liefde voor dit dienende wetenschappelijke werk, dat behalve vlijt ook een groot vakmanschap vereist, en veel verbeeldingskracht. Om het maar eens niet al te nederig te zeggen: goede naamkundigen combineren het besef dat de lieve God in het detail steekt, met het vermogen om de wereld in een korrel zand te zien.” (p. 51)

Opdracht C

Ook al is Van Oostrom in het geval van *Vanden bere Wisselau* aanzienlijk minder kritisch dan in het geval van het *Nevelingenlied* of de poëzie van Hertog Jan I, toch lezen we dat de dichter verstechnisch ‘zwalkt’ en geen grootmeester was in het gepaard rijm.